

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

О. С. Бабічева

СОЦІАЛЬНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ В 1918 р.: ІСТОРИЧНІ НАРИСИ

Ключові слова: борошно, дефіцит, продовольство, деградація суспільства, корупція, спекуляція, хліб, нелегальний ринок, постачання, хабарництво.

Ключевые слова: дефицит, продовольствие, деградация общества, спекуляция, коррупция, взяточничество, нелегальный рынок, хлеб, снабжение.

Key words: deficit, food, degradation of society, speculation, corruption, bribery, illegal market, bread, supply.

Останнім часом багато наукових робіт присвячено подіям визвольної революції 1917–1921 рр. В них автори досліджують різні політичні події, взаємовідносини між політичними партіями та рухами, діяльність відомих політичних діячів [2; 14]. Але, на жаль, життя «простих людей» майже не розглядається, а якщо й висвітлюється, то досить побіжно [7]. Тому в наданій роботі ми зробили спробу заповнити цю прогалину.

В історіографії сучасної України означена проблематика залишається майже не дослідженою. На цьому фоні певну зацікавленість представляє докторське дослідження дніпропетровського історика О. Михайлюка «Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття ХХ ст. (1900–1922 рр.): Соціокультурні трансформації», який розкрив характер, специфіку та менталітет українського селянства, а також участь та мотивацію селян в політичному житті країни в окреслені часи [9].

В Росії проблематика соціального аспекту революційної доби 1917–1921 рр. розглянута істориком О. Давидовим, який дослідив проблематику нелегального постачання в Росії, визначив його періодизацію, проаналізував види мішечництва, дав

оцінку взаємовідносин нелегальних постачальників з владними структурами [1]. Тож, як бачимо, соціальна сторона революційної доби є досить важливою складовою частиною історії українського та російського народів. Але поки що залишається малодослідженою в історії двох держав.

Метою даної роботи є аналіз соціального життя населення Південно-Східної України та Росії у 1918 р. Цей рік був цікавий та насичений на події. Звісно, політичні перипетії не могли не відбитися на соціальному житті народу. Стрімко зростали ціни на продукти харчування, промислові товари та сировину. Багато робітників промислових підприємств було викинуто на вулицю безробітними. Зростав рівень злочинності. Як наслідок цього, суспільство почало деградувати. Росію та Південно-Східну Україну охопила хвиля пограбувань та розбоїв як окремих громадян, так і державних установ, а також приватних крамниць, готелів, майстерень, перукарень [12].

Для боротьби зі сплеском злочинності в великих містах України при революційних штабах почали організовуватися бойові дружини, які підтримували громадянський порядок та заважали противоправним діям. Наприклад, навесні 1918 р. в Харкові члени бойової студентської дружини змогли зупинити погром і навести порядок [12, 15 березня].

Вже на початку 1918 р. стало зрозумілим, що прийнята Тимчасовим урядом хлібна монополія не виправдала свого призначення. Як зазначав в своїх споминах сучасник тих подій відомий російський письменник М. Пришвін: «Продукти всі як-то відразу зникли з ринка» [13, с. 88]. В першу чергу це сталося тому що державні заходи виявилися не організованими. В 1918 р. продовольчі організації були в скрутному становищі, у них була відсутня координованість дій, виникали певні суперечки, процвітало хабарництво, хаос.

Самі робітники місцевих продовольчих установ почали замислюватися про нереальність здійснення продовольчої монополії. Знаючи реальний стан справ, вони усвідомлювали слабкість державних структур. Також слід зазначити, що старий кадровий апарат було зруйновано, а нових досвідчених спеціалістів у справі постачання, зберігання, збитку продовольства у нової радянської влади не було. Посилювалися випадки відмови від участі у проведенні хлібної монополії. Цікавий випа-

док трапився в Катеринославі на початку березня. Проходило чергове засідання губернського продовольчого комітету. Члени комітету розглядали низку питань — про розподіл мануфактури, заготівлю посівного зерна та інші. Особливе місце було приділено хлібній проблемі, адже тут ситуація була критичною. Справа в тому, що хлібний відділ за часи його керівництва А. П. Криновим був приведений в повний безлад. Старий заготовчий кадровий апарат було дискредитовано і звільнено, 17 закупівельних експедицій А. П. Криновим були ліквідовані [12, 16 березня].

Під час засідання представників губернського продовольчого комітету повідомили, що в приміщенні управи з'явилися озброєні люди, які пограбували касу. Засідання прийшлося тимчасово перервати. Після вимушеної перерви голова засідання Л. А. Коркія повідомив, що бандитами була пограбована каса і вилучено всі налічені кошти управи в сумі приблизно 70 тисяч карбованців, а також приватні вклади. Всього пограбовано 80 тисяч карбованців [12, 16 березня].

Тим часом виробники сільської продукції, посилаючись на блискавичну девальвацію грошових коштів, з великим небезпеченням погоджувались продавати свої товари державі за твердими цінами. Селяни, які мешкали у родючих регіонах Росії та Південно-Східної України, відкрито почали ігнорувати державні програми. За таких умов провідну економічну роль у взаємодії міста і села, промисловості і сільського господарства почали виконувати мішечники.

В 1918 р. нелегальне постачання набуває масового характеру, воно розповсюджується на всі соціальні, професійні, вікові та статеві групи, його значення підвищується, оскільки саме воно дозволяє вижити суспільству в складних умовах. Життєві труднощі стирали всі соціальні грані: за свідомством сучасників тих подій, всіх рівною мірою долав голод та холод: «Погано з хлібом, однак добре з голодом», — жартували вони [11, с. 578]. В більшості випадків мішечництво стало єдиною можливістю «матеріального» виживання народу.

Наголосимо, що в цей час у населення почала змінюватися психологія. Багато простих людей, зайятих мішечництвом, отримали можливість самовираження і самореалізації, у них підвищувалася самооцінка, вони почували себе творцями, ря-

тівниками власних родин, а не сліпими виконавцями чужої волі. За таких обставин міщечництво набувало організаційних форм, поступово перетворювалось у форму самоорганізації населення від голоду.

Дослідник О. Давидов справедливо вважає, що міщечницький рух в жодному разі не слід ідеалізувати, адже його представники діяли по тим самим законам, за якими розвивалося в ті часи суспільство. На початку 1918 р. в Вороніжі велика група озброєних міщечників-спекулянтів захопила цілий ешелон, погрузила в нього 30 тисяч пудів хліба і вирушила в Москву. Навесні цього ж року в Полтавській губернії міщечники, погрожуючи гранатами, відтіснили пасажирів, які мали право на проїзд в поїздах, захоплювали вагони, набивали їх своїми мішками. Потім зціпляли вагони з потягом, якій відходив, і вирушали в дорогу [1, с. 155–156].

Масштаби міщечницького руху в 1918 р. окреслювали радянські харчовики-практики, котрі частіше за інших стикалися з міщечниками і були одностайні в визнанні крупних розмірів цього руху і його найважливішої господарської ролі. Більшовицькі політичні лідери мали інформацію про наростаючу хвилю міщечництва, однак, вони всіляко відмовлялись визнати переважне місце нелегальних постачальників у продовольчому забезпеченні народу.

Варто звернути увагу, що в Росії продовольче питання стояло набагато гостріше, ніж в Україні. Тим більш, що в Українській державі навесні 1918 р. уряд П. Скоропадського скасував продовольчу монополію. Звісно, це не могло не відбитися і на соціальному житті нашої держави. У продовольчому відношенні Україна значно відрізнялась від Росії. У магазинах та на ринках Києва царювала величезна кількість продуктів: «...смажені поросята, гуси, качки, кури, сало, масло, цукор і різні солодощі... все це можна було придбати без карток і по порівняно тоді ще дешевим цінам». У Південно-Східній Україні «вражала неймовірна дешевизна цін на харчові припаси і безліч їх на ринках. Катеринослав був завалений білими булками, молочними продуктами, ковбасами, фруктами і вважався у продовольчому відношенні найсприятливішим містом України» [5, с. 186].

Але, на наш погляд, необхідно підкреслити, що, незважаючи на порівняно низькі ціни, далеко не кожен мешканець

Катеринослава міг придбати ці продукти. Загальна ситуація в місті була неоднозначною. До того ж в травні в Катеринославі почали згортати свою діяльність промислові підприємства. Швидко зростала кількість безробітних, нараховуючи вже на травень 1918 р. 50 тисяч чоловік [4, с. 152].

Та загалом, сприятлива обстановка в Південно-Східному регіоні України приваблювала мішечників з Росії. А оскільки воєнна лінія фронту в 1918 р. ще не була серйозною перешкодою для нелегальних постачальників, то останні успішно долали всі труднощі, з якими їм доводилося стикатися у шляху. Лідер кадетів П. Мілюков, який перебував восени 1918 р. в Україні, помічав, що із контрольованими німцями Катеринославської, Полтавської, Харківської, Таврійської губерній на північ тяглися мішечницькі обози, які супроводжувались озброєними людьми, а німецькі патрулі пропускали їх за деяку винагороду [3, с. 145].

Поступово економічне становище в Україні почало змінюватися: «нормальна торговельно-промислова діяльність все більше уступала своє місце нездоровій спекуляції, яка зводилась до бажання якомога скоріше зірвати усе, що тільки може дати сьогодні... спекуляція захоплювала все нові ширші галузі, ціни на харчі швидко і безперервно зростали, і це породжувало велике невдоволення у широких масах міського населення» [9, с. 223]. Не дивлячись на зміни, багато мішечників Росії тікали від загрози голоду в Україну, «...і чимала частка таких утікачів простувала до Києва, де вони розраховували знайти і сите життя» [10, с. 223].

Тим часом в Росії озброєні селяни являли собою велику небезпеку для працівників реквізиційних загонів, першочерговим завданням яких була заготівля хліба. Наприклад, із Тамбовської губернії реквізитори повідомляли, що їх зустрічали «залпами і бомбами», будуючи окопи, місцеві жителі перетворювали свої поселення на неприступні фортеці, а в Орловській губернії в разі наближення продовольчих загонів селяни декількох сіл склали спільний план протидії їм і вступили у бій, хліб вдалося забрати з великими втратами [14, 31 березня]. Врешті селяни почали вести активну боротьбу за право самим розпоряджатися продуктами своєї праці.

В періодичному друці описаний випадок, який стався на початку липня 1918 р.: «Реквізиційний загін у 150 людей прибув

до одного із сіл недалеко від станції Покровське Курської залізниці. Загін був зустрінутий дуже радо селянами і розташувався на ночівлю по хатах. Вночі по сигналу смолоскипами селяни накинулись на сплячих червоноармійців, обеззброїли їх і вивели за село. Тут нашвидку організований суд постановив увесь загін розстріляти. Селяни викопали братську могилу, розстріляли усіх червоноармійців і поховали [6, с. 3]. Подібних фактів з історії 1918 р. можна навести багато. Озброєні реквізиційні загани сприяли розкладу взаємозв'язків міста і села. Сільські жителі замикалися у собі, і подолати їх стремління до повної натуралізації удавалося тільки мішечникам.

Як показав життєвий досвід, реквізиторам на селі було досить важко відібрати хліб. Тоді на перше місце висунувся новий метод хлібозаготівель, завдяки хліб стало можливим без особливого ризику і людських жертв відібрати у ходаків.

У важких воєнних умовах 1918 р. більшість населення Південно-Східної України і Росії було втягнуте у виробництво і продаж самогону. Дослідник К. Літвак вказує, що в умовах кустарного виробництва спиртних напоїв збільшилися витрати хліба, картоплі, цукру. Така витрата продуктів загострила продовольчу проблему і сприяла наростанню голоду [8, с. 76]. Проте виготовлення самогону виявилось досить вигідним і перспективним заняттям для мешканців села. Справа в тому, що лікєро-горілчані заводи не працювали, спиртні запаси були випиті, але попит людей на алкогольні вироби значно зріс. На перший план виходили наступні соціально-економічні чинники: 1) народ переживав серйозні потрясіння і потребував постійного відновлення нервової системи; 2) раціон харчування в той час складала здебільшого рибні продукти, до яких «...жагуче хотілося горілки» [11, с. 579].

Акцентуємо увагу, що хлібна монополія сприяла широкому розповсюдженню хабарництва. Різниця між ринковими і фіксованими цінами на продуктові вироби була настільки велика, що продавцям вигідно було віддавати частину свого зиску робітникам контролюючих організацій. Хабарництво мало різні форми — грошового подарунку, презентів в виді пляшок з самогоном. Нелегальні постачальники за хабарі отримували дозволи та мандати, які надавали право проїзду в хлібні губернії, а також поборювали будь-які труднощі. Цього не могли не

помічати керівники радянської влади. Проте змінювати таку ситуацію вони не збиралися.

На закінчення можна зробити висновок, що в цей період суспільство продовжувало деградувати. Це відносилось, перш за все, до системи постачання населення продовольством та товарами широкого вжитку. Держава та її економічні структури перестали виконувати функції постачання. За таких умов головний організатор постачання — ринок перетворювався в виключно нелегальний. Активізувалося дрібне міщачництво, яке прийшло з Росії в Південно-Східну Україну роком раніше, і яке визначало стан ринку. Зрештою, відкидаючи нелегальне постачання як соціальне явище, більшовики сприяли розростанню іншого соціального зла — алкоголізації населення, яке потягло за собою деградацію всього суспільства, але перш за все, торкнулося розбещенню армії. Таким чином, слабкість державних структур стала головною передумовою розповсюдження і укорінення ще одної вади в суспільстві.

Джерела та література

1. Давыдов А. Ю. Мещочники и диктатура в России. 1917–1921 гг. — СПб.: Алетейя, 2007. — 396 с.
2. Ветров Р. І., Донченко С. П. Політичні партії України в першій чверті ХХ століття (1900–1925 рр.). — Дніпродзержинськ — Дніпропетровськ: Поліграфіст, 2001. — 245 с.
3. Дневник П. Н. Милюкова. 1918–1921 / Сост. Н. И. Канищева; Институт общественной мысли; Фонд «Либеральная миссия»; Государственный архив Российской Федерации и др. — М.: РОССПЕН, 2004. — 848 с.
4. Дніпропетровськ: Віхи історії. — Дніпропетровськ: Грані, 2001. — 256 с.
5. Игрнев Г. Екатеринославские воспоминания / Революция на Украине по мемуарам белых // Под ред. Н. Н. Попова. — М., Л.: Гос. изд-во, 1930. — С. 186–195.
6. Известия / Орган Брянского совета. 1918. 5 июля.
7. Історія міста Дніпропетровська / Под ред. А. Г. Болебруха. — Дніпропетровськ: Грані, 2006. — 596 с.
8. Литвак К. Б. Самогоноварение и потребление алкоголя в российской деревне в 1920-х гг. // Отечественная история. 1992. — № 4. — С. 75–82.
9. Михайлюк О. В. Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття ХХ ст. (1900–1922 рр.): Соціокультурні трансформації. Дис. д-ра іст. наук. 07.00.01 / Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара. — Д., 2009. — 633 с.

10. М'якотин В. Из недалекого прошлого / Революция на Украине по мемуарам белых // Под ред. Н. Н. Попова. — М., Л.: Гос. изд-во, 1930. — С. 222–238.
11. Осоргин М. А. Времена: Романы и автобиографическое повествование. — Екатеринбург: Прогресс, 1992. — 568 с.
12. Приднепровский край. — Екатеринослав, 1918.
13. Пришвин М. М. Дневники / Сост., предисл. и комм. Ю. А. Козловского. — М.: Правда, 1990. — 480 с.
14. Продовольственное дело / Изд. МГПК, 1918.
15. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т.: Т. II. Рік 1918. — К.: Світогляд, 2009. — 411 с.

Анотації

Бабичева Е. С. Социальная жизнь общества юго-восточной Украины и России в 1918 г.: исторические очерки.

В статье рассматривается социальная жизнь Юго-Восточной Украины и России в 1918 г., а именно — проблемы распространения нелегального снабжения и алкоголизма, повлекшие за собой деградацию общества.

Babicheva E. S. Social life in the South-Eastern Ukraine and Russia in 1918: historical sketches.

The article is devoted to the social life of South-Eastern Ukraine and Russia in 1918, namely to the problems of distribution of illegal supply and alcoholism, which entailed degradation of society.

К. В. Женгал

ФУНКЦІЇ ПРОФСПЛОК В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991–2002 рр.)

Ключові слова: функції, професійні спілки, незалежність, соціальний інститут.

Ключевые слова: функции, профессиональные союзы, независимость, социальный институт.

Key words: functions, trade unions, independence, social institute.

Формування незалежної української держави після розпаду Радянського Союзу призвело до кардинальних змін соціально-економічної, політичної системи. Це викликало необхідність переосмислення та зміни функцій профспілок.

Радянська модель профспілки передбачала виконання ряду функцій, не властивих по своїй природі для профспілкової ор-